

Atribuudi asendist eesti keeles.

Sõnade järjestuses on teatavasti lause peasõna ja selle lisandsõna omavahelise asendi suhtes eri keeltes valitsemas kaks korda: Ühed esitavad enne peasõna, seletatava sõna, s.o. determineeritu ehk reegensi ja sellele järgnevalt lisandsõna, seletava sõna, s.o. determineeriva ehk rektumi, epiteedi. Teised seevastu paigutavad enne lisandsõna ehk rektumi ja selle järele peasõna, reegensi. Eraldi adjektiivse, genitiivse v.m. *a t r i b u u d i* ja selle peasõna asetamises on siis eri rahvail kehtvel kaks korda, kas

a) *puu kõva* (näit. prants. *bois dur*), *laine mere* (pr. *la vague de la mer*), *vend minu* (näit. lad. *frater meus*, venes ka *брат мой*), *number kaheksas*, *tükk leiba*, *viis meest*, *Mihkel Kalda*, *proua Soovere*, *vend Jüri*, *tahtmine magada*, või

b) *kõva puu*, *mere laine*, *minu vend*, *kaheksas number*, *leiba tükk*, *meest viis*, *Kalda Mihkel*, *Soovere proua*, *Jürist vend*, *magada tahtmine*.

Embkumb neist järjekordadest on teatavais keeltes ainuliselt maks-vusel siiski võrdlemisi harva, harilikult on meil tegu neist ühe domineerumisega, kuna selle kõrval võib erilistel tingimustel esineda ka teist järjekorda. Mõlema korra vahel võib eri keeltes muidugi märgata võitlust, nii et esialgselt haruldasem, erandlik pruuk võib aegade jooksul pääseda üldiseks ja vastupidi norm muutuda harukordseks, eritingimuslikuks, vana-nenuks.

Esimesse, s.o. *j ä r e l a s e n d i l i s e* *a t r i b u u d i g a* tüüpi kuuluvaid keeli on näit. osa niilo-tšaadi keeli, annami keel, eskimo, enamik hamiito-semiidi keeli (vähemalt adjektiiv-tribuudi suhtes, kuna geni-

tiiv-atribuut võib esineda kahel viisil), oluliselt prantsuse keel ja adjektiiv-atribuudi poolest baski keel.

Teist, s.o. eelasendilise atribuudiga tüüpi keeli on bušmani ja hotentoti keeled, osa niilo-tšaadi keeli, hiina keel, türgi-tatari keeled, suurem osa praegusi indo-euroopa keeli Euroopas (kõik germaani keeled, enamik slaavi keeltest, uuskreeka, itaalia, läti ja leedu keel), aga ka hindustaani, armeenia ja osseedi keel, siis veel Kaukaasias kharthveli keeled, tšetšeeni, tšerkessi ja abhaasi keel ja lõpuks kõik uurali keeled.

Mõlema järjestuse segaasendus (liikuv asend) on tuntud ladina ja hispaania keeles, poola keeles (kus aga uuemal ajal on tugevat kalduvust järelasendiks) ja Kaukaasias vist lesghi keeles.

Meie keelkonnas on teatavasti ka eesti keeles, nagu ligemais sõsarkeelteski, atribuut üldiselt eelasendis, niihästi murdeis, ühiskeeles kui ka kirjakeeles:

kõva puu, ruuduline seelik, niisugune lurjus! mu õnnis isa ütles mulle, mere lained, puunõu, raudnõokattega mees, leiva tükk, minu sõber, Jürist vend, sinna on versta viis 'sinna on umb. 5 versta' (vrd. sinna on viis versta 's. on täpsalt 5 v.'), Peipsi järv, Kalda Mihkel, Soovere emand, opmanni saks.

Selle üldkorra kõrval esineb aga ka teist, järelasendilist paigutust, nii rahvakeeles, ühiskeeles kui kirjakeeles, ja nimelt järgmistel juhtudel:

1). Partitiivse substantiiv-atribuudi puhul: *tükk leiba, magas vähekese aega, ostis naela võid, andis hobusele sületäie heinu*. Atribuut võib siin seista eelasendis ainult eritingimusel, kui seda eriliselt rõhutatakse: *sõi leiba tükikese, ostis võid naela, rasva aga 2 naela, andis hobusele heinu sületäie*. — Tähele panna normaalselt järelasendit ka numeraalse peasõna puhul: *meid oli kaheksa meest* (vrd. *m. o. meest kaheksa* 'umb. 8 m.'), »*Kui ta waggu kümme-kond olli eddasi läinud*» (Masing, MNL 1821, 74).

2). Perekonnanimede puhul uuemaaegses pruugis peamiselt ühis- ja kirjakeeles: *Mihkel Kalda, proua Soovere*.

3). Tiitlite puhul: *härra professor*. Rahvakeeles ja kodusemas ühiskeeles on aga siingi veel tugevat kalduvust tarvitada eelasendit: *professori härra*.

4). Eesnimede puhul uuemal ajal ja peamiselt ühis- ja kirjakeeles: *mu vend Jüri* (vrd. aga rahvakeelsemat *mu Jürist vend*).

5). (Harilikult majasteetide) isikunimedes esineva adjektiivse atri-

buudi puhul, nagu see üldine muudeski Euroopa keeltes: *Peeter Suur, Ivan Hirmus, Aleksander I.*

6). Numeraalse atribuudi puhul: *maja nr. 8., rida 3., arv 4, koht 7* (vrd. aga *kaheksas number, kolmas rida, 7. koht*)

7). Komitatiivse substantiiv-atribuudi puhul uuemas ja mitte kõige paremas kirjakeeles, võõrkeelte mõjul: *mees raudse maskiga* (ühe filmi pealkirjas; varemalt aga: *raudnäokattega mees*)

8). Muudes (peale genitiivi) käänetes substantiiv-atribuudi puhul: *rõõm sellest ilusast päevast, lootus õnnele* ehk *lootus õnne peale, usk jumalasse.*

9). Infinitiiv-atribuudi puhul: *rõõm elada, tahtmine surra* (liit-sõnades aga eelasend: *surra tahtmine*)

Peale üheainsa erandi (p. 5), on meil siin järelasendi puhul tegu vaid mitte-adjektiivse atribuudiga.

Nende enam-vähem normaalsete või normaalseks muutunud järelasendi-juhtude kõrval võib aga eesti keeles tähele panna kalduvust paigutada ka adjektiivset (mitte aga genitiivset) atribuuti peasõna järele, kuigi nähtavasti eritingimustel:

Murretes:

Varbla neil oo ka nimesi teisi.

Ambla ega minagi tiand siadust paremad kedagi.

Jõhvi karjatsed mõned üaldi nõiad ka olema.

Põltsamaa poisikesed koerad mudugi...

Maarja-Magdaleena siis pahti neid nimesid uusi.

Põlva kui miis naisõ hää saasõ, sõs saasõ kui linna täüvve hääd
(= kui mees naise hea saab, siis saab kui linna täie head).

Setu nävä üleväh barkona pääl üte našterahva iroza // lätsivä^s
sis^s soek^k õik mõtsa piti rakka (= läksid siis hundid kõik
metsa pidi laiali), *lell mo 'minu lell'* (Wiedemann, Gr. 428).

Vanasõnades:

Tuul kanapaja kosutab, vihaleht lapse noore. Liha toores
lihutab, kala toores kaotab. Parem lepis muna poolik kui
vaenus vana kana. Suu suuruk(e) ehitab suure linna, käsi kange
ei tee kanapesagi. Vt. ka Põlva näidet ülmal!

Ühiskeeles:

särki puha st sa ei võtnud?! // siin on mitu särki puha st! //
ma paluksin joonistamise paberit valget! (küsis koolilaps kaup-
luses) // *kingad mu st ad on siin!* // *ära asjata kuluta, sel kuul meil*
tuleb väljaminekuid mu idki! // *ei armastus kõige suurem*
suuda seda teha (prof. J. Köpp ühes matusekõnes a. 1939) // *kuna*
teed õiget tehtud ei ole... // *nüüd pühitakse need purud kõik*
ära // ma pesin kausi mu st // lurjus niisugune! // »Posti-
mees» *täna ne!* (hüüab ajalehepoiss) // »Postimees» *värsk*
andke mulle!

Kirjakeeles:

meie issa k a d d u n t (Arvelius, Üks Kaunis Jutto ja Õppetusse-Ramat II 84), *Sinno issal õ n s a l o l l i d . . .* (seals., 86), *Agga ütle mulle, söbber a r m a s, kui . . .* (Kr. J. Peterson, Laulud 181), *Issa õ n n i s o l l i m u l l e m i t t o s a d d a k o r d ü t t e l n u d* (Jannsen, Wies sannumetoja 16), *jumal andku teile elu p i t k a, auu k ö r g e t* (Wiedemann, Gr. 608), *ei võta suvel p i t k a l r a a m a t u t k ä t t e* (seals.), *Kustuvad tähed t u l e d e s t p u h u t u d* (Tassa, Nõiasõrmus 52), *m e t a l l i n e* (lusikas) *p ö l e t a d a h u u l i v a s t u v ö t v a i d* (Oks, Neljapäev 14), *Naisi n o o r i j a v a n u j o o k s i s p ö l l u p e e n r a i d j a a e d u m ö ö d a* (R. Soar, Esimesilt päevilt 48), *Ja läheb inimesi: naine t o r e v o l ü ü m i l i n e j a l a u s k r i n n a g a n e i t s i, p o e e t v ä r s i r u l l i g a j a z u a a v a r m s a m a g a* (Tuglas, Hingede rändamine 162), *Ja Prillupi Aadam õ n n i s o l i k a h e l n u d* (Vilde, Mäeküla piimamees, 2. tr., 102), *Temale, neile puile n o o r u k e s t e l e j a v ä i k e s t e l e l i n n u v a i m u d e l e, . . .* (M. Raud, Videvikust varavalseni 63—4), *Ent Nikolai s e e v e d e l e s s e a k a r j a s n a g u m ö n i n a p a k a s l a i s k t ä i s k a s v a n u* (Vallak, ajal. »Postimees» 1930, nr. 215, 2,1), *Veerohkuse tõttu võib Floridas leida kalu i g a s u g u s e i d* (H. Nurmsen, Süstaga läbi Ameerika 341), *On asju h a l b u j a a s j u h ä i d* (ajal. »Välis-Eesti» 1945, nr. 29, 2,1), *Teie kiri v i i m a n e o l i n i i l a h k e . . .* (erakirjas), *Saame pulmad m i s s u g u s e d. Tants vestiväel!* (L. Kibuvits, Sipelga õli 119). — Eriti uuemas lüürikas, ka genitiiv-atribuut: *Näer, rahutuse u u e v ä r i n* (Suits, Ohvrisuits 63), *Kas olen mees ma k o i d u?* (seals. 58).

Vähe sellest, et adjektiiv-atribuut võib esineda järelasendis, seda paigutatakse koguni l a h k u peasõnast, s.o. lahutatakse sellest muu(de) lauseliikme(te)ga:

Murretes:

Keila *eks neid p ä ä v i o l e m i t m e s u g u s i d.*

Haljala *o n n e t u s i j u s t s u u r i e i o l e o l d.*

Jõhvi *kui emal õ l i t ü t r i j u a t ä i s i a l i s i, s i i s e m a l õ l i k a n g a p a k k t ü t r i d e j a u s t a l a t i v a l m i s.*

Rõuge *a v a h e l t u l l v i j l h ä t i* (= hädasid) *p a l l u s u u r ö m b i t m a n u?*

Rahvalauludes:

U b a a g a u u s i k u u b e e s i (Vana Kannel III, nr. 638, 5).

Ühiskeeles:

ma s ä r g i a n n a n p u h t a p r a e g u s u l l e // k a s s a a b s i i s n õ u d m i s i e s i t a t u d s u u r e m a i d k u i e s i a l g u o l i m ö e l d u d (ühe õppejõu sõnavõtus Tartu ülikooli nõukogu koosolekul) // *n i i o n p õ h j u s i j u m ö n i n g a i d k i, e t . . .* (rekt. J. Köpp pidukõnes), *l i h a m a s ö ö n a n u l t t ä i e s t i v ä r s k e t // v i h m a t u l e b n i i ü d ö i g e t i h e d a t // i s a, k a s s a s e l l e p i i b u o l e d u u e o s t n u d?* (küsis minult mu 7-aastane poeg) // *k u i k e e g i p e k k i s o o v i b k ü p s e m a t, s i i s ö e l g u! // n e i d ü l l a t u s i v ö i b t u l l a t e i s i g i* (raadios).

Kirjakeeles:

H u i l g a m i s t o l i h e l e d a i l k e v a d e - j a s u v e - õ h t u i l n i i s u g u s t k u u l d a , n a g u . . . (Tammsaare, Tõde ja õigus I 400), *J a s e l l i s e i d k i n k e o l i j ä r g n e n u d m u i d k i* (Semper, Kivi kivi peal 155), *p ü h a d e k i n g i t u s e s a a b t a n i i k u i n i i s u u r e m a* (seals., 173). *t u n d e m ö ö d u s p i k k i j a i g a v a i d* (Vallak, Omakohus 160).

Kui nüüd vaadelda tingimusi, mis eesti keeles sunnivad adjektiiv-atribuuti oma traditsioonilisest eelasendist mõnikord nihkuma järelasendisse, võime neid eraldada järgmisi:

1). Kõnelejale kerkib esmalt teadvusse peasõna mõiste ja siis, kui ta selle juba lausunud, tekib temal tarvidus seda mõistet täiendada mingi epiteediga. Kõige ilmsemalt see avaldub lausetes nagu *lurjus niisugune! // ega mina tiand siadust paremad kedagi // särki puhast sa ei võtnud? // kuna teed õiget tehtud ei ole*.

2). Peasõna on lauses uudse või tähtsa momendina või väga afektiivselt-tahtejõuliselt toonitamisi väljendatud kohe lause algul, nii et muud järgi ei jäägi kui vajalist epiteeti — isegi kui see on olnud kõneleja (või kirjutaja) teadvuses või alateadvuses juba väljendatava mõiste kogumiku tekkimisel — esitada alles peasõnale järgnevalt: *karjatsed mõned üaldi nõiad ka õlema // Naisi noori ja vanu jooksis põllupeenraid mööda // Postimees tänane, ja siia võib kuuluda ka hüüd lurjus niisugune!*

3). Atribuut on eriliselt esile tõstetud, ta on tundeliselt, tahteliselt või intellektuaalselt rõhutatud ja seepärast kantud lause lõppu, jäädes niiviisi kuulajale või lugejale lõppmuljeks: *neil oo ka nimesi teisi // siis pañti neid nimesid uusi // meil tuleb väljaminekuid muidki // On asju halbu ja asju häid // Saame pulmad missugused*.

4). Järelasendisse paigutatakse teatud tundeüllaseid ja vagatsevaid, *pühalikke sõnu* nagu *kadunud, kadunuke, õnnis* (need tähenduses 'surnud'), *armas, kullake, vaeseke* jne.

5). Võõrkeelte mõjul mõned pronominaalsed atribuudid järelasendis: *is(s)a meie* (vrd. pater noster; uemal ajal *meie isa, kes sa . . .*), *Setu lell mo* (vrd. vene дядя мой).

6). Vanasõnades, vananenud või kivilinenud kõnekäänudes: *Liha toores lõhutab, kala toores kaotab // ei võta suvel pitkal raamatut kätte*. Siingi aga näikse algpõhjused olevat samad, mis pp. 1—3 juba mainitud.

7). Seotud kõnes prosoodilistel (kuid ka sisulis-esteetilistel, vt. p. 8!) põhjustel.

8). Väga isikupärasel ja rafineeritumas proosastiiliski, kus erakordse sõnaasendiga saavutatakse väljenduslikku uudsust ja värskust või taotletakse suuremat distinktsiooni, elegantsi või pidulikkust: *Kustuvad tähed tuledest puhutud // naine torevolüümiline // Teie kiri viimane oli nii lahke*.

Nagu näeme, on adjektiiv-atribuudi küllaltki sagedase, kuigi veel erandliku järelasendi sisemised põhjused psühholoogilised ja keelelisele väljendusele üldomased, — kui kõrvale jätta mõned vähesed juhud, kus on tegu võõrmõjudega (p. 5). Viimaseid ei saakski käesoleval puhul eesti keeles suuremal määral olla, sest ollakse ju piiratud eelasendilise atribuudiga keeltest. Kindlama sõnajärjekorruga keeltes, näit. inglise, saksa, rootsi, türgi, tibeto-burma, hiina või jaapani, ei saa need üldinimlikud tarbed ja tungid mõjule pääseda (sõnaasendi fikseeringut nõuab nende keelte puudulik morfoloogia), kuid eesti keeles, nagu muudeski läänemere-soome — vahest erandiks liivi — keeltes, kus sõnade järjekord on n.ö. vaba, esineb ju keelte keeruka ja rikka vormistiku kui selguse küllaldase tagatise tõttu häid eeldusi pruugi kõikumiseks ja normide muutumiseks isegi neil vähestel kordadel, kus sõnade korras on mingit kindlust kujunenud või kujunemas, nagu näit. atribuudi puhul. Ja kalduvust siin järelasendi poole, kuigi küllap vist väiksemal määral kui eesti keeles, võime leida ka soome ja koguni muudes ligemais sugukeeltes:

Soome:

Nagu eestiski sõnad *raukka, kulta, vainaja, hyvä, paha* jne. (*tyttö raukka, isä vainaja, isäntä hyvä*). Ka vanasõnades nagu *Vaski on kulta köyhän miehen, tina vaivaisen hopea*. Rahvalauludes on päris harilikult *ikä kulta inen kuluvi, aika armas rientelevi*. Rahvakeelest esitab E. N. Setälä Kirde-Satakunta murdest lauseid nagu *Sillä on peli semmonen, Meillä on sauna parempi kun muut huoneet, On lehtiä siellä korjattavia, Ei nyt tuuli käy kova. Kirjakeeles* tarvitab seda asendit stiililise võttena eriti A. Kivi: *Ne ajat ja riidat veri set muistan* (Kull. 4), *Tämän tähden hän ehkä mielellä kyllä katkeralla ensimmäisen päivänsä paimensi* (seals. 27), ... *tytöltä koetettiin juonilla monikkoukkuisilla oikeutensa kietoa pois* (Nummis. 237) jne. Üldse aga näikse soome keel palju tõrksam olevat selle asendi vastu. Esitatud eesti lausetest suuremat osa ei saaks soome keelde mitte sama järelasendilise atribuudiga tõlkida.

Vadja:

sa-una senē emā i-sä pa-ni (Kettunen-Posti NVK 40), *tüötä teetšivät kejkēlajaissA* (seals. 83), *teja on tšulaz... ühs naizikko, mu ssa verine* (seals. 83).

Karjala:

loukkozen loadi pikkarazen (Karj. kielen oppik., 30), *sko-kahti hänellä edeh briha nuóri* (seals. 37) jne.

Vepsä:

putu müile särgihäd ani tšomid (Kettunen, NE I 107, 13), *tat minun i veretü* (seals. 109,9—10), *iašsikan ost titreje suug ikhan* (seals. II 19), *rebāne kaaḡ_kāḡken regespā tedmu*

päst (Kettunen, LVeH II 130) jne. Rohkesti näiteid leidub veel L. Kettunenil, VepMLT § 227, 1066.

Atribuudi järelasendiga tutvumisel nägime, et ta seejuures võib esineda ka oma peasõnast lahus. Seda disjunktsiooni võime aga kohata ka eelasendi puhul:

Murretes:

Harju-Madise *läks seda suurt möda maanteed.*

Rõngu *ütest nä künnäst seevä kõik* (= ühest nad künnäst sõid kõik).

Ühiskeeles:

ka niisuguseid võib siin kohata taimi, mis...

Rahvalauludes

on teatavasti tuntud isegi liitsõnade atributiivse eelosa lahkasendit: *Tue — aga teibäd tundsid minda, a'a — aga teibäd andsid kättä* (Vana Kannel III, nr. 290, 81—2).

Sugukeeltes

näit. vepsäs: *toine mis nahkpaal?* (= kus on teine nahatükk?, vt. Kettunen, VepMLT § 1065, 1066, 226, 227).

Kahe sisuliselt ligidases ühenduses oleva sõna lahkasendiga, s.o. nende vahele muude lauseliikmete lükkimisega, teatavasti sunnitakse kuulaja või lugeja tähelepanu jääma erilisel ootvele ja valvele ja sellega niiviisi toonitatakse seda ühtekuuluvust, mis lauses mitme lauseliikme varal avaldatud osakujutelmade vahel oli olemas juba esialgses kogukujutelmades (nagu näit. ka lauses *ta oli 50 a. Pühalepa kiriku peal olnud*).

Andrus Saareste.